

СПЕЦИФІКА ДОСЯГНЕННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ МІЖКОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН В ГАЛИЧИНІ У ПЕРІОД ЇЇ ІНТЕГРАЦІЇ З АВСТРО-УГОРСЬКОЮ ІМПЕРІЄЮ

У статті йде мова про застосування авторитарного стилю регулювання міжконфесійних відносин у Галичині при входженні її в склад Австро-Угорської імперії.

Ключові слова: толерантність, авторитарний, імперський, конфесія, конфлікт.

Толерантність у суспільних відносинах є важливою детермінантою впорядкованості та гармонії будь-якого суспільства, особливо суспільства поліетнічного та поліконфесійного. Без рівноваги у питаннях міжетнічної взаємодії та дотримання принципу віротерпимості економічна і політична стабільність держави, регіону чи громади завжди відносна і тимчасова. Тим більше це стосується спільнот, що знаходяться в перехідному трансформаційному стані, для яких більшість консолідуючих чинників ще не задіяна в повну силу, взагалі ігнорується або штучно стримується. Не секрет, що прикладом такого суспільства є й українське. Можливо для України ці питання і не стоять занадто гостро на даному етапі розвитку держави у порівнянні з іншими негараздами народу (економічна відсталість, бідність, проблеми культури та освіти), але проблема толерантності на рівні народів і релігій, де-юре вирішена у Конституції та основних принципах співжиття українців, може бути «бомбою сповільненої дії» для такого різнопланового і багатоманітного українського соціуму. Саме тому проблематика викладена в статті має не лише загально-теоретичне, але і суто практичне значення.

Метою даного дослідження постає окреслення принципу авторитарності в налагодженні толерантних відносин.

Завданнями для цього є: показати на конкретному історичному прикладі основні умови для створення толерантних відносин у поліетноконфесійному суспільстві авторитарного типу, виділити причини, що перешкоджають досягненню відносин терпимості всередині конфесій та між ними у такому суспільстві, визначити ефективність авторитарного принципу встановлення відносин толерантності.

Проблема міжконфесійної толерантності далеко не нова і достатньо широко представлена в науковій літературі. Проте, якщо дослідники більш-менш сходяться в загальному розумінні толерантності та її принципів, то питання про конкретні шляхи досягнення толерантності в тих чи інших умовах часто розглядаються без урахування всієї причинної палітри або навіть заангажовано чи спекулятивно.

Окремі аспекти цієї проблематики розглядали: В. Гнатюк[2], В.Молочко [4], Н.Стоколос [5], М.Уолцер[8], І.Химка [9] та інші.

Як пише американський дослідник проблеми толерантності Майкл Уолцер: «Імперська влада історично є найуспішнішим способом об'єднання протилежностей і забезпечення мирного співіснування. Я не хочу ідеалізувати цю автократію; вона може бути жорстокою і репресивною, щоб зберігати свої завоювання – це добре видно на прикладі Вавилону й Ізраїлю, Риму і Карфагена, Іспанії та ацтеків, Росії і татар. Проте сильна імперська влада часто може бути і терпимою – саме тому, що вона самодержавна повсюдно (не пов'язана інтересами чи упередженнями з будь-якою із завойованих нею груп і однаково відсторонена від них усіх)» [8, с.28]. Саме такою була Австро-Угорська імперія Габсбургів у своїй політиці.

Диктат єдиної центральної влади на сьогоднішній день не є популярним у демократичному світі, але не можна не погодитися, що величезна багатонаціональна та поліконфесійна держава просто змушена насаджати принцип толерантності заради власної цілісності та стабільного існування. Досвід таких заходів «згори» є безперечно цінним і вимагає ретельного осмислення.

Держава як інститут, що виражає основну організовану силу суспільства, дійсно має посідати чільне місце регулятора та третейського судді у міжконфесійних конфліктах. Згадаймо хоча б Нантський едикт, яким король Франції фактично припинив криваву міжконфесійну громадянську війну католиків і гугенотів. Основою едикту був принцип віротерпимості та взаємне визнання прав віросповідання для обох сторін конфлікту. Цей принцип залишається незаперечним для існування як авторитарної, так і демократичної системи правління, якщо вона бажає миру та спокою в державі. Будь-який інший шлях веде до необхідності геноциду, щоб довести суспільство до однорідного в конфесійному значенні стану. Такі випадки в історії вже були. Навіть у Біблії згадується приклад вирішення конфлікту релігій подібним чином. Мається на увазі описане в книзі Чисел винищення мідійського народу, що поклонявся Валааму.

Поряд із вбивством чоловіків-мідіян, Мойсей наказав знищити усіх хлопчиків і заміжніх жінок (Числа 31, 2–18); цим фізичним усуненням громади іновірців було досягнуто миру в іудейській громаді.

Проте світське правління цивілізованої держави мусить триматися іншого полюсу врівноваження міжконфесійних відносин, а саме – толерантності, коли сила не може застосовуватися лише до однієї з сторін конфлікту. Цей шлях малоефективний та підриває авторитет центральної влади в очах народів та конфесій, що входять до складу імперії, з непередбачуваними наслідками.

Міжконфесійні конфлікти ґрунтуються частіше всього не на глибокій внутрішній різниці між віровченнями. У Галичині, яка стала провінцією Австро-Угорської імперії в результаті останнього поділу Польщі, було три великих конфесій: католики, греко-католики та православні. Всі вони – християни по вірі, і великої внутрішньої неспорідненості між основами вчення у них бути не могло. А от зовнішня сторона віровчення (обряд) та етноконфесійні особливості уже приводили до певного протистояння та визначення ідентичності кожної з громад. І тут на перший план виходять дві групи причин конфлікту: внутрішньо- та зовнішньоконфесійні.

Щодо причин конфліктів В.Молочко наголошує: «Парадоксально, що нетерпимість часто продукується самими церквами. Одні вказують, що тільки вони істинні й благодатні, у інших на зібраннях, конгресах ми чуємо про “лжерелігії”. Особливо гострою постає проблема міжконфесійних відносин в сільській місцевості... Об’єктивно, причини міжконфесійних і внутрішньо церковних протистоянь коріняться в національному, релігійно-догматичному та історичному контекстах. Зберігає потенціал конфліктності і майнове питання, з огляду на недостатню забезпеченість релігійних організацій культовими спорудами...» [4, с.18].

Дійсно Галичина після приєднання була найбіднішою і відсталою у всіх сенсах провінцією імперії, економіку якої складало практично одне сільське господарство. Крім того, як зазначає Я. Грицак, перші десятиліття імперського правління в Галичині були дуже політично непевні. Існувала загроза її приєднання до Російської імперії, тож влада використовувала цю землю в основному для поповнення державної скарбниці грошима та армії солдатами. Однак навіть для цього було необхідне активне втручання у внутрішні справи новоприєднаних земель. Тож предметом першочергової турботи австрійського уряду в Галичині було наведення порядку і соціальної дисципліни. В регіоні на той час існувало олігархічне суспільство, що характеризувалося анархією і насильством правлячої польської шляхти та крайнім зубожінням і моральним занепадом простих жителів [3, с.41]. Еліту суспільства і найбільш його заможні прошарки складали етнічні поляки–католики, а найбідніші верстви населення – українці – належали до греко-католицького та православного люду. Це було більш ніж значною підставою і для національної і для міжконфесійної ворожнечі. Зважаючи на такий стан речей, імператриця Марія-Терезія та, після смерті останньої (1780 р.), її син Йосиф II проводять низку реформ, що охопили головним чином три сфери суспільного життя: сільське господарство, церкву і освіту. Метою реформ було створення стабільного суспільства, зрівняння у правах різних національних, соціальних і релігійних груп. Тобто ми бачимо спробу комплексного підходу до толерантизації суспільства шляхом послідовних реформ. Основою регуляції життя краю став бюрократичний апарат імперії, засобом вирішення всіх конфліктів – суд, а не такий звичний для того часу – селянський бунт.

У даному випадку прослідковується як скрутне матеріальне, так і соціальне становище, що стає базою для міжконфесійних конфліктів, а вирішення даної проблеми сприяє стабілізації суспільного ладу у всіх аспектах. Таке впорядкування ситуації австрійським урядом було опосередкованим впливом на конфесійні відносини. Безпосередніми чинниками стали реформи церкви та освіти.

Однією з характерних рис імперської політики й досі є принцип «розподіляй та володарюй». У багатонаціональній імперії його проведення в життя базується на визнанні рівності націй, що входять до імперської спільноти. Звичайно, мова йде не про абсолютне самовизначення національних одиниць, а про помірне визначення їх ідентичності.

Імперська автономія має тенденцію «замикати» індивідуумів у їхні громади, а, отже, в якісь окремі етнічні чи релігійні ідентичності. Вона ставиться толерантно до груп та їхніх структур влади, а також до їхніх традицій, але (за винятком небагатьох космополітичних мегаполісів і столиць) не до окремих чоловіків і жінок [8, с.29]. Домінування певної нації над іншими – підстава для суперечок і конфліктів, навіть формальне визнання рівності національних громад навпаки прив’язує їх до центру сильніше, ніж вплив примусу. Так відбувалося і в Галичині за Австро-Угорської імперії. Багато в чому це визначилося протистоянням цесарів Апостольському престолу, що прагнув підпорядкування української народності польській (католицькій), проводячи політику колонізації та латинізації краю. Австрійський уряд протиставив цьому один із засобів самоідентифікації – освіту на основі рідної мови, розвиток мови (підручники, видання).

Освітній рівень українців кін. XVIII – поч. XIX ст. залишав бажати кращого. Більшість існуючих шкіл надавали лише початкову освіту польською або латинською мовами. Як зазначає Н. Стоколос, майже до середини XIX ст. значна частина греко-католицького духовенства в Галичині, вихована в польській культурі та на польських політичних ідеалах, вважала, що національних відмінностей між поляками й українцями немає [5, с.23].

Реформи Йосифа II та Марії-Терезії багато чого змінили. Так, у 1782р. цісарським декретом було ліквідовано ряд монастирів, що не займалися суспільно-корисною діяльністю (освіта, наука, догляд за хворими), а їх землі передали урядові. Він говорив, що монастир, який не приносить жодної користі людям, не може бути милий Богові [10, с.121]. Натомість, реформа почала широке розгортання освітньої програми, відкриття шкіл, започаткування вищих навчальних закладів у Відні та Львові. У 1784 р. при Львівському університеті було відкрито духовну семінарію *Studium Rutenum* («Руський університет») з українською мовою викладання, що була тимчасовим філософським і богословським факультетом [1, с.146].

Звичайно, мізерна кількість українських шкіл не могла задовільнити потребу, хоча формально за державним розпорядженням, мовою навчання в школі мала бути мова більшості дітей. Згідно цісарській постанові, при заснуванні шкіл мала враховуватися українська народність, як така, що творить дві третини людності провінції, та щоб загалом греко- римо- й вірмено-католики були рівноправні в шкільних справах [2, с.9].

Проблема мови та національної ідентичності продовжувала існувати і надалі, але важливим є інше – започаткування української громади, що зорганізувалася навколо греко-католицького духовенства і надалі могла відстоювати свої права та розвиватися. Проблема мови і нації для Галичини стала одним із знакових питань. Мова йде про специфіку духовності тамтешніх українців. Саме вони опинилися на периферії двох могутніх церковних систем, що відкидали національне питання як актуальне. З цього приводу І. Химка зазначає: « Католицька церква... старається бути наднаціональною, хоча її структура зцентралізована навколо папського престолу... Теоретичне прагнення до універсальності і фактичне підпорядкування Римові до певної міри послаблювали тиск зі сторони пануючої на українських землях політичної і церковної влади та створювали для місцевих греко-католиків деякий, відносно вільний, простір для маневрування і самоутвердження.» [9, с.60]. Навіть різна церковно-обрядова приналежність в умовах нерозвиненої національної самосвідомості була тим формальним бар'єром, який позначав межі (а отже давав змогу відрізнити) українця – греко-католика від поляка – римо-католика [6, с.22]. Від православної церкви обряд не відрізняється. Основна різниця – питання підпорядкування. Таким чином, Греко-католицька церква стає майже національною – одним із головних осередків самоідентифікації українців, що їх стимулював цісарський уряд одночасно сприяючи підйому рівня освіти краю, національної ідентичності українців та втілював у життя імперську політику більшої незалежності від Ватикану. Але не могло бути мови про громадянську рівність без досягнення рівності конфесійної.

Церковна реформа Габсбургів прагнула провести ще один, напевно найважливіший місток, для досягнення рівності та умов створення толерантного суспільства в Галичині – урівняти в правах усі конфесії імперії.

Державно-церковна політика австрійських цісарів була гнучкою й водночас рішучою політикою підпорядкування інтересів церкви інтересам держави, підкорення церкви імператорському трону [5, с.22]. І це не мало конфесійного вирізнення. Якщо до православної та греко-католицької церков Відень вів політику протекціонізму, справедливо вважаючи за краще мати гарні стосунки зі східним сусідом – Російською імперією, до патріархату якої відносилися православні єпархії, та протиставляючи впливу католицької церкви греко-католицьку громаду, то до Апостольського престолу австрійський уряд проводив політику стримання, в надії послабити і обмежити владу Ватикану у власній державі. До цього можна віднести закриття папських судів, заборону безпосередньо (без імператорської санкції) контактування єпископів з Ватиканом та папою, переведення сімейно-шлюбного законодавства з церковної юрисдикції до державного провадження, заборону релігійних товариств і братств, державну регламентацію богослужіння, політику постійного зменшення монастирів та ін. [5, с. 22].

У найбільш скрутному становищі перед реформами перебувала Греко-католицька церква. В першу чергу вона залежала від Київської митрополії, яка опинилась в іншій державі, а відповідно греко-католики залишилися без ієрархів, що могли б дбати про інтереси громади у самій Австро-Угорщині. По-друге, греко-католицьке духовенство знаходилося у набагато гіршому стані, ніж католицьке, існувала величезна нерівність у матеріальному забезпеченні, було менше храмів, монастирів та земельних володінь, не кажучи вже про статки та безправний стан пастирів, які часто були змушені відробляти певний час на землях, що належали шляхті. Тож австрійський уряд заперечив

залежність галицько-руських владик від резидуючого за кордоном митрополита і порушив процес відновлення Галицької митрополії, що і відбулося у 1808 р. Крім того, було запроваджено державне утримання греко-католицького духовенства та визначено його обсяг. Щоправда, як говорить О. Турій, «...проголошена австрійськими правителями юридична рівноправність здебільшого була лише декларативною, а Греко-католицька церква впродовж десятиліть й надалі залишалася в приниженому становищі... лише встановлення конституційного правління (після 1848 р.) дало змогу руському клирові й церковному проводові не тільки заявити про свої потреби, але й домагатися реального забезпечення рівності обрядів, використовуючи як церковно-канонічні й державно-правові механізми, так і різні методи публічної дискусії та впливу на громадську думку» [7, с.116].

Якщо подивитися на провадження Віднем реформ, ми можемо констатувати один із парадоксів реалізації принципу міжконфесійної толерантності як принципу зниження конфліктності суспільства і досягнення його стабільності. Реформи на кожному кроці стикалися з протидією тих прошарків суспільства і сил, яких влаштовував дійсний стан речей. Особливо це помітно у протидії Ватикана церковним реформам. Відновлення Галицької митрополії, що мало підвищити статус Греко-католицької церкви та урівняти її в правах з іншими конфесіями викликало як міжконфесійний, так і конфесійно-державний конфлікт. Ватикан у прагненні підпорядкувати галицько-руських єпископів під свою верховно-канонічну юрисдикцію назвав відновлення митрополії грубим порушенням канонічного права, бажаючи фактично зробити греко-католиків частиною католицької церкви, а не окремим церковним утворенням. Тільки після довгих переговорів Апостольський престол дав дозвіл на відновлення митрополії. Але й тоді іменування митрополитів проводилося не у Римі, а в Відні, що нівелювало ідею рівності між католицькою та греко-католицькою конфесіями [5, с.23]. Теж саме відбувалося і в інших сферах, які зазнали реформування.

Тож окреслюючи період інтеграції Галичини в Австро-Угорській імперії, можна у певному сенсі погодитися з істориками, що називають реформи Марії-Терезії та Йосифа II романтичним захопленням модними на той час ідеями Просвітництва, з його установками на рівність між націями та конфесіями, освіченістю громадян, раціональним веденням господарства.

Історична дійсність звела нанівець більшість із основних установок реформ – спроби досягнення рівності та толерантності відносин у суспільстві не принесли плодів. Усе залишилося формальністю. Фактично міжконфесійні конфлікти лише загострилися, хоча і у новому вигляді. Проте важливим результатом постало формування та подальший розвиток української громади, що маючи за духовне ядро греко-католицьку церкву та ідею національної ідентичності, ставала все сильнішою та до середини XIX ст. вже була дійсною силою, не рахуватися з якою не могли ні Відень, ні Ватикан, ні Москва.

Постає закономірне питання: чому не було досягнуто толерантності у міжконфесійних відносинах вищезначеного історичного періоду в Галичині? Відповідь може ховатися як у суто релігійно-догматичних причинах, так і у суспільно-історичних. Жодне історичне явище, формація, конфесія чи народ не перебувають поза історичним контекстом, а відповідно, рівень розвитку суспільної свідомості дає змогу втілити лише ідеї, до рівня яких (умовно) доросло суспільство. Навіть сьогодні не являє собою ідеальний зразок толерантності у міжконфесійних відносинах. Змальований в дослідженні авторитарний шлях досягнення толерантності показує, що врешті-решт ідея рівності у суспільних відносинах наштовхується на політичні інтереси, національні розбіжності, суто економічну зацікавленість конфліктуючих сторін.

Імперія, будучи крайньою формою гегемонії державного впливу на міжконфесійні відносини, ніколи не прагне толерантності заради неї самої та її основних цінностей, суспільна толерантність для неї скоріше знаряддя, тож коли імперські інтереси ідуть у розріз з конфесійними чи національними, вона легко переступає через толерантність, лишаючи її суто формальною установкою. Коли мова йде про Церкву як джерело толерантності – спостерігається щось подібне, бо перетин інтересів між церквами або державою у будь-якій площині заради «вищого блага» здатні переважати над толерантністю у певних умовах, причому такі умови можуть постійно складатися впродовж історії, і убезпечитися від цього при застосуванні авторитарного підходу просто неможливо.

Тож які можуть бути шляхи для створення стійких толерантних відносин між конфесіями, державою, громадянами, вірянами? На думку автора це питання скоріше має бути перенесене у особистісну площину. Демократичний підхід до толерантності утверджує свободу особистості, совісті, віросповідання. Таким чином, єдиний вірний шлях до створення відносин толерантності не може обійтись без першого кроку – виховання толерантності в людині як вільній особистості. А інструментами для цього вже слугують держава, що забезпечує захист вірянина, та церква, яка дає глибоке духовне навантаження, розуміння важливості подібного між конфесіями, а не заперечення різниць.

Література

1. Верига В. Нариси з історії України (кінець XVIII – початок XX ст.). – Львів: Світ. 1996.
2. Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців : 1772 – 1880 рр. – Відень, 1916.
3. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. – К., 2000.
4. Молочко В. Толерантність міжконфесійних відносин як чинник конституційної свободи та суспільної стабільності // Філософія етнокультури та наукові стратегії збереження національної єдності України: Зб. наук. статей / за ред. проф. В.А. Личковаха. – Чернігів, 2007.
5. Стоколос Н. Трансформація греко-католицизму в Австро-Угорській імперії // Людина і світ. – 2002. – №4.
6. Турій О. Греко-католицька церква та українська національна ідентичність у Галичині // Людина і світ. – 2001. – №10.
7. Турій О. Соціальний статус і матеріальне становище греко-католицького духовенства Галичини в середині XIX століття // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії, – Львів, 2000. – т. 2.
8. Уолцер М. Про толерантність. – Х., 2003.
9. Химка І. Релігія й національність в Україні другої половини XVIII–XX століть // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії, Львів: Видавництво Українського Католицького Університету 2003. – т. 4.
10. Grodziski S. Historia ustroju spolecno-politcznego Galicji. 1772-1848. – Wroclaw, 1971.

Summary

Michael Kukharskiy

Specificity of achievement of tolerance in relations between faiths in Galicia in its integration with Austro-Hungarian empire

In article it is a question of application of authoritative style of regulation of interconfessional relations in Galicia at its occurrence in structure of Austro-Hungarian empire.

УДК 27-53 „01/02”

© Ярослав Якуб'як
м. Чернівці

СТАНОВЛЕННЯ ХРИСТІЯНСЬКОГО БОГОСЛОВ'Я II – III СТ.

У статті, на прикладах праць, життя та діяльності апологетів II – III ст. розглянуто процес становлення християнської богословської системи, показано вплив їхніх ідей на розвиток богословської думки майбутніх поколінь.

Ключові слова: апологетика, орigenізм, монтанізм, ересь, екзегетика

Часи духовного відродження української нації, входження її до світового співтовариства вільних народів покликали до життя постановку питання про виховання свідомих громадян України. Йде процес повторного формування української нації, як носія історичної пам'яті великого шару культурних та матеріальних досягнень, які набуті сотнями поколінь наших попередників. Наш народ повертається до духовних джерел. Багато хто вбачає у Православ'ї ту силу, навколо якої зможуть об'єднатися українці, щоб спільними зусиллями творити свою державу [11, с. 5].

Дуже часто можна почути, що Церква сьогодні не така, якою її хотів би бачити Христос. Одні говорять, що вона "свавільно" змінила Заповіді [18, с.26], інші, – що Церква у своє вчення ввібрала язичницькі міфи, які стали догмами [19, с. 35]. Дуже багато людей, зокрема інтелігенції, переймаються цим і шукають істину у східних релігійних системах. Це стало злободенною проблемою і у цьому полягає актуальність теми нашої роботи.

Метою нашого дослідження виступає аналіз процесу виникнення та становлення християнського богослов'я у II- III ст., н. е.

Завдання: 1) висвітлити життя та діяльність ранніх християнських мислителів: Юстина Філософа, Климента Александрійського, Тертуліана, Оригена; 2) проаналізувати основні праці цих богословів; 3) показати вплив їхніх теоретико-богословських систем на подальший процес формування християнського віровчення.